

EHL-İ SÜNNET'E GÖRE TEKFİR PROBLEMATİĞİ

Hilmi KARAAĞAÇ (*)

ÖZ

Tekfir, başkalarını küfürle ve iman sınırlarının dışına çıkmakla itham etmek anlamına gelir. İslam, inanç esaslarını tasdik edenleri Müslüman olarak kabul eder. Ehli Sünnet, ehl-i kiblenin tekfir edilemeyeceğini temel bir ilke olarak benimsemiştir. Buna rağmen bazı âlimlerin tekfire başvurdukları görülmektedir. Tekfir en çok Allah'ın sıfatları, insanın fiilleri, halk'ul-Kur'an, ru'yetullah, kabir hayatı, ecel ve rızık konuları etrafında oluşur. Bu çalışmada tekfire neden olan hususlar ve tekfirin nedenleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, tekfir, fırka, Ehl-i sünnet, Mu'tezile

ABSTRACT

The Problem of Takfir in Ahl Sunna

Takfir means accusing others of being unbelief and takes them out of the faith limits. Islam, accepts as muslim who approved the principles of faith. Ahl sunna agrees as a basic principle that the muslim can not be accused out of Islam. However, some Sunni scholars are applied takfir on some issues. For example; the attributes of God, the human being, the creation of Qur'an (khalq al-Qur'an), the possibility of seeing God, the life in grave, the sustenance and death. In this study we have tried to examine these issues and causes of takfir.

Keywords: Qur'an, takfir, fırka, Ahl sunna, Mu'tazila

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ABD.
e-mail: hkaraagac@gumushane.edu.tr

Giriş

Tekfir, itikâdî İslam mezheplerinin inanç konularına ilişkin tartışmalarda muhaliflerine galip gelmek amacıyla başvurduğu yöntemlerden birisidir. Muarızın farklı görüşleri nedeniyle sahip olunan ortak inanç sisteminden ihracını amaçlayan tekfir ile hem psikolojik hem de sosyolojik olarak muhatabın susturulması ve dışlanması amaçlanmaktadır. Tekfirin dindar toplum içerisindeki somut ve etkin rolü, her mezhebin farklı gerekçelerle de olsa başvurduğu bir olgu olması sonucunu doğurmuştur.

Hz. Muhammed, hangi gerekçe ile İslam'ı kabul ettiğine bakmaksızın dini tasdik eden herkesi Müslüman olarak kabul etmiş ve hiç kimseyi tekfir etmemiştir. Medine döneminde İslam toplumu içinde Kur'an'ın kendilerini azapla tehdit ettiği münafıkların varlığı bilinmekle¹ beraber yine de tekfira başvurulmamıştır.² Kur'an, kalplerine iman girmeyip, ancak mümin olduklarını ifade eden Bedevileri İslam dairesinin içinde kabul etmiştir.³ Bu bağlamda Hz. Peygamber'in, mü'minlerin birbirlerine küfür isnadını yasakladığı da haber verilmiştir.⁴

Kişiyi imandan çıkararak küfür dairesine girmesine sebep olan inanç, ifade ve davranışların tespiti hicri I. asırdan itibaren günümüze kadar süren tartışmalara neden olmuştur. İslam tarihinde tekfir ithamları; üçüncü Halife Hz. Osman'ın son dönemlerinde baş gösteren ve halifenin şehadeti ile sona eren siyasi ihtilaflar, Hz. Ali döneminde yaşanan iç savaşlar ve Hakem olayının kaynaklık ettiği itikâdî problemlerden sonra ortaya çıkmıştır.

İman konusunda sergiledikleri yaklaşım neticesinde mümin toplumdaki atılması gerekenlerin tespitiyle yola çıkan Haricilerin açtığı tekfirci yaklaşım günümüze kadar devam etmiştir. Tekfir, İslam tarihi boyunca Müslümanların birbirlerine uyguladıkları etkili bir silah olmuştur. Karşılıklı tekfir ithamları, tedvin döneminden ve mezheplerin teşekkülünden sonra ortaya çıkan taklit, taassup ve cedel metodunun hakim olduğu asırlarda daha belirgindir. Tekfir, hizip politikasının bir gereğidir.⁵ Mutlak hakikatin kendi elinde olduğunu düşünen ve buna "taassup" derecesinde kat'î bir itikatla bağlı olan kişi, kendisiyle aynı kanaati paylaşmayanları tekfir etme yoluna gitmiştir.

1 4.Nisâ, 145; 2.Bakara, 8,13; 3.Âl-i İmrân, 167-168.

2 Kılavuz, A. Saim, *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*, Marifet Yay. İstanbul, 1977, s. 94.

3 49.Hucûrât,14.

4 el-Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *es-Sahîb*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992, Kitâbu'l- Edep, 73; Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, *es-Sahîb*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992, Kitâbu'l-İman,111: "Kim mü'min kardeşine 'Ey Kafir! derse, küfür ikisinden birine döner."

5 İzutsu, Toshihiko, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, (çev.Selahattin Ayaz), Pınar Yay. İstanbul, 2012, s. 29.

Tekfir meselesi, Kelam ilminin konusu olduğu kadar Fıkıh ilminin de konusudur. Kelam; kişiyi imandan çıkararak onun mü'min vasfını kaybetmesi sorununu, yani iman ile küfrün muhtevasının neler olduğunu ele alırken, Fıkıh; imandan çıkarak küfre düştüğü tespit edilen, yani tekfir edilen kişiye dünyada uygulanacak hükümlerle ilgilenmektedir.

Tekfir, Müslüman olduğunu ifade eden bir kişinin veya zümrenin bazı görüşleri nedeniyle İslam dairesinin dışında sayılması olarak kabul edildiğinde, İslam toplumlarının dâhilî bir sorunudur. Bu nedenle İslam'ı kabul etmeyenlerin (Allah'a inanmama, şirk koşma, putlara tapma, vahyi ve nübüvveti inkâr, ahireti kabul etmeme... gibi) küfre ilişkin inançları çalışmamızda ele alınmayacaktır. Aynı şekilde Müslümanların başka din mensuplarını tazim ve onlara benzemek amacıyla yaptıkları ve fıkıhta tekfir nedeni olarak kabul edilen davranışlar, kılık-kıyafette onlara özenme, sihir, dinin hükümlerini hafife alma ve alay etme, sahabeyi veya Müslümanları tahkir ve tekfir edenleri tekfir etme gibi konular çalışmamızın dışında tutulacaktır. Yani, tekfire neden olan ve tekfire götüren söz, fiil ve davranışlar çalışmamızın dışında tutulacak, böylelikle çalışmamız Ehl-i Sünnet'in muhaliflerini tekfirle itham ettiği itikâdî konularla sınırlandırılmış olacaktır.

Diğer bir sınırlandırma ise "Ehl-i Sünnet" isimlendirmesi ve kullanım sahası üzerinde yapılacaktır. Söz konusu isimlendirmenin hicri III. asra kadar olan devredeki kullanımı ile daha sonraki kullanımı arasında farklılıklar mevcuttur. Yapılan bu tasniften birincisine "Ehl-i Sünnet-i Hassa", ikincisine ise "Ehl-i Sünnet-i Âme" denilir.⁶ İlk üç asırda Ehl-i Sünnet terimiyle, kendisinden öncesinin metodolojisini temsil eden "Ashabu'l-hadis" veya "Selefiye" kastedilmektedir.⁷ Ancak bugün Ehl-i Sünnet'le hicri III. asrın sonlarından itibaren teşekkül ederek günümüze kadar varlığını sürdüren öncülüğünü Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî (ö.324/936)'nin yaptığı Eş'arîlik ile Ebu Mansur el-Mâturîdî (ö.333/944)'ye nispet edilen Mâturîdîlik kastedildiğinden⁸ çalışmamızın ana eksenini bu iki mezhebin görüşleri oluşturmaktadır.

6 Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi-Giriş*, Damla Yay. İstanbul, 1996, s. 104; Kırbaoğlu, Hayri, "Ehlu's-Sunne Kavramı Üzerine Yeni Bazı Mülahazalar", *İslami Araştırmalar*, cilt 1, sayı 1, s. 73.

7 Özler, Mevlüt, *Tarihsel Bir Adlandırmanın Tablîli, Ehl-i sünnet-Ehl-i bid'at*, Ankara Okulu Yay. Ankara, 2010, s. 36; Macit, Nadim, *Ehl-i Sünnet Ekolünün Doğuşu*, İhtar Yay. Erzurum, 1995, s. 48.

8 Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Anlayışı*, Rağbet Yay. İstanbul, 2010, s. 75.

1- Küfür Kavramı ve Tekfir'in İmkânı

Küfür/kefir, (كفر) fiilinden masdar olup, bir şeyi örtmek, gizlemek ve saklamak demektir. Kalbindeki imanı örten kişiye, tohumu toprağa gizlediği için çiftçiye, karanlığı ile her şeyi örttüğünden geceye ve kılıç içinde gizlendiği için kınına kâfir denmiştir. Günahları örten keffâret de aynı kökten gelmektedir. Aynı kökten türeyen tekfir ise, “kâfir saymak, birini küfre nispet etmek, küfürle itham etmek” gibi anlamlara gelir. Tekfir eden kişiye mükeffir denir.⁹ Buna göre tekfir, inanç sahibi birisinin, kendisinin de mensubu olduğu inançtaki başka bir kişiyi inkârcı ve kâfir saymasıdır.¹⁰

Tekfirin mümkün olup olmadığının tespiti, iman kavramına yüklenen içerik ile doğrudan alakalıdır. Bu nedenle konunun vuzûha kavuşabilmesi için Ehl-i Sünnet'in iman anlayışının belirlenmesi gerekmektedir.

Ehl-i Sünnet'in kurucuları olarak kabul edilen İmam Eş'arî ve İmam Mâturîdî imanı kalbin tasdiki olarak tanımlar ve ikrarı zorunlu bir unsur olarak görmezler. Ebu Hanife'ye göre ise iman, kalbî tasdik ve dil ile ikrardır. Bundan dolayı Ehl-i Sünnet'e göre ameller imana dahil değildir. İlahi emir ve yasaklara uysun ya da uymasın bunları inkâr etmediği sürece Hz. Muhammed'in Allah'tan getirdiklerini kalben tasdik eden kişi mü'mindir. Onun itaat fiillerini yerine getirmemesi imanına zarar vermez.¹¹ Ebu Hanife'nin ifadesiyle, “Allah'ın kitabından herhangi bir şeyi inkâr etmedikçe Hz. Muhammed'in ümmetinden asi kimselerin hepsi gerçekten mümin olup, kâfir değillerdir.”¹²

İlk dönemde iman çerçevesi içerisinde tartışılan konulardan birisi olan tekfir düşüncesinin temelinde “amellerin imana dahil edilmesi” anlayışı yatmaktadır. Tasdik ve ikrarla birlikte amelleri imanının ayrılmaz bir cüzü olarak kabul eden Hariciler, Mu'tezile ve Şia, bu kabullerinin bir neticesi olarak amelleri yerine getirmeyen tasdik sahiplerini iman dairesinin dışına çıkmakla itham etmişlerdir.¹³ Bu anlayış, kendi içerisinde bir takım tutarsızlıkları barındırmak-

9 İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâleddîn Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-arab*, Beyrut, 1997, XII/118-123; Kılavuz, *a.g.e.*, s. 70.

10 Esen, Muammer, “Tekfir Söyleminin Dinî ve İdeolojik Boyutları”, AÜİFD. cilt 52, sayı 2, s. 98.

11 Ebu Hanife, Numan b. Sabit, *el-Fıkhü'l-ekber*, (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, çev. Mustafa Öz), MÜİFV. Yay., İstanbul, 1992, s. 73.

12 Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l-ebser*, (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, çev. Mustafa Öz), MÜİFV. Yay., İstanbul, 1992, s. 53; *el-Vasiyyet*, (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, çev. Mustafa Öz), MÜİFV. Yay., İstanbul, 1992, s. 87.

13 İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nihal*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1996, III/227-228; Akbulut, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri*, Birleşik Yay. İstanbul, 1992, s.265.

tadır. Eğer Allah'ın bütün emrettiklerini yapmak ve bütün nehyettiklerinden kaçınmak iman olsa idi, bu durumda Allah'ın emrettiklerinden herhangi birini terk eden yahut nehyettiklerinden herhangi bir şeyi işleyen kimse, Allah'ın dinini terk etmiş ve kâfir olmuş olurdu.¹⁴

İman, Arap dilinde mutlak olarak tasdik anlamına gelir. Tasdik ise haber verenin hükmüne boyun eğmek, onu kabul etmek ve doğru olduğunu kabul etmektir.¹⁵ İman etmenin zıddı olarak inkâr etmek anlamındaki küfür; yalanlama demektir. Örneğin borçlu, ödeme günü geldiğinde borcunu inkâr ederse, bu kişi için “kâferenî” (beni inkâr etti) ifadesi kullanılırken, borcunu kabul etmekle birlikte ödemeyen için aynı ifade kullanılmaz. Aynı şekilde mü'min de ret ve inkâr etmeksizin, bir farızayı terk ederse günahkâr olarak kabul edilir. Eğer, farızayı terk etmekle birlikte inkâr da ederse bu durumda kafir olarak isimlendirilir.¹⁶ Buna göre tekfir, kesin delillerle sabit olan inanç esaslarından birisini inkâr edenler için söz konusu olmaktadır.

İmanı “kalbin tasdiki” olarak kabul eden Eş'âri ve Mâturîdîler, inkâr söz konusu olmadıkça ehli kibleyi iman dairesinin dışına çıkarmamayı genel bir ilke olarak benimsemiştir.¹⁷ Ehl-i kible ifadesi ile “inanılması zaruri olan inançlar üzerinde ittifak edenler”¹⁸ kastedildiği kabul edildiğinde söz konusu inanç esaslarına iman edenlerin tekfiri Ehl-i Sünnet'e göre imkânsız hale gelmektedir. Hal böyle olunca bazı rivayetlerde “kurtuluşa eren fırkanın yani ‘fırka-i nâciye’nin Ehl-i sünnet’i ifade ettiği” ön kabulü ve diğerlerinin ise “ehl-i bid’at, ehl-i ehvâ, mübtedia, fırak-ı dâlle” şeklinde isimlendirilmesi onları tekfir etmeye kadar götürmüştür.¹⁹

14 Ebu Hanife, *el-Âlim ve'l-müteallim*, (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, çev. Mustafa Öz), MÜİFV. Yay., İstanbul, 1992, s.17.

15 İbn Manzûr, *a.g.e.*, VII/307.

16 Ebu Hanife, *el-Âlim ve'l-müteallim*, s. 26.

17 Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-ebvat*, s.44.

18 Ali el-Kâri, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultan Muhammed, *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fıkhi'l-ekber*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1998, s. 429.

19 Makâlât eserlerinin tasnifinde temel bir işleve sahip olan rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: *Yahudiler 71 fırkaya ayrıldılar. Birisi cennette, 70'i nardadır. Hıristiyanlar 72 fırkaya bölündüler. 71'i narda, birisi cennettedir. Muhammed'in nefsi kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki; şüphesiz benim ümmetim de 73 fırkaya ayrılacaktır. Birisi cennette, 72'si narda olacaktır. Denildi ki; Ey Allah'ın Resulü! Onlar kimlerdir? Cemaattir, buyurdu. Diğer bir rivayette ise Hz. Peygamber'in cevabı “Ben ve ashabımın buldukları şey üzere olanlardır.” şeklindedir. İbn Mâce, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, Çağrı Yay. İstanbul 1992, Kitabul-Fiten, bâb no: 17, hadis no: 3991-3992-3993; et-Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *es-Sünen*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992, Kitâbu'l- İman, bâb No:18, hadis no: 2640-2641; Bak: Özler, *73 Fırka Anlayışı*, s. 15-28.*

Cennette olacak fırkayı rivayetlerde “*Ben ve ashabımın buldukları şey üzere olanlardır*” şeklinde açıklayan ifade, “Hz. Peygamber ile O’nun ashabının akâid sahasında takip ettikleri yolu izleyenler”²⁰ anlamında Ehl-i Sünnet terkihiyle ifade edilmiştir. Bu ifadeden doğal olarak çıkarılacak sonuç ise “Ehl-i Sünnet’in görüşlerini benimsemeyerek onlara muhalefet eden 72 fırkanın (ehl-i bid’atin) ateşte olacağı”dır. Buna göre “Ehl-i bid’at” ifadesi, akâid sahasında Resulullah ile ashabın takip ettikleri yolu terk edip bid’ate düşen ve itikâden Ehl-i Sünnet’e muhalif bir anlayış üzere bulunan Şiâ, Hariciler, Mu’tezile, Mürcie, Cebriye ve Müşebbihe gibi fırkalara verilen isim olmaktadır. Bunların bid’at ehli olarak adlandırılmalarının nedeni, sünnete muhalif bir yöntem izleyerek dinde tefrika çıkarmaları ve Hz. Peygamber’in getirdiği ahkamı kendi yanlış düşünce ve anlayışlarına göre yorumlamaya çalışmalarıdır.²¹ Yani onların söz konusu filleri, onları İslam dairesinin dışına çıkarmaktadır. Zira Hz. Peygamber rivayetlerde geçtiği üzere onları ümmetinden kabul etmiştir.²² Bundan dolayıdır ki Eş’ârî’ye göre Ehl-i Sünnet, ehli kıbleden birinin zina, hırsızlık, şarap içme günahlarını işlediğinde bu filleri nedeniyle onun kafır olacağını kabul etmez. Ancak zina, hırsızlık ve benzeri büyük günahlardan birinin haram olduğunu kabul etmeyerek işlerse onun küfrüne hükmeder.²³

İmam Gazzâlî’ye göre birisi hakkında tekfir iddiasında bulunmak, doğrudan iman ile ilgili bir husustur. İman, Hz. Peygamber’in getirdiklerinin tamamını tasdik etmek; küfür ise bunlardan herhangi birisinde O’nu yalamaktır. Bu durumda Allah’tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed’in O’nun resulü olduğuna samimiyetle inanan ve bu inancını bozacak bir davranışta bulunmayan Müslümanları küfür ile suçlamaktan kaçınmak gerekir.²⁴ Gazzâlî’ye göre tekfiri gerektirecek hususlarla gerektirmeyecek hususları ayırt edebilmek için tek geçerli ölçü, tekziptir.²⁵ Bu durumda tekzibin olmaması tekfirin de olmayacağı sonucunu doğurmaktadır.

20 Pezdevî, Ebu’l-Yusr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn, *Usûli’l-dîn*, (thk. Hans Peter Linss), Mektebetu’l-Ezheriyye, Kahire, 2003, s. 244.

21 Özler, *73 Fırka Anlayışı*, s.85.

22 Özler, *73 Fırka Anlayışı*, s.91.

23 el-Eş’ârî, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail, *el-İbâne an usûli’l-diyâne*, Müessesetü’l-‘Ulyâ, Kahire, 2007, s. 48.

24 el-Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *Faysalu’t-tefrika beyne’l-islam ve’z-zenâdika*, Dımeşk, 1993, s.61; Özler, *73 Fırka Anlayışı*, s.93.

25 el-Gazzâlî, *Faysalu’t-tefrika*, s.92; el-Bağdâdî, Ebu Mansur Abdülkâhir b. Tahir, *el-Fark beyne’l-fırak*, Beyrut, 2004, s.16.

Genel anlamda ehli kıblenin tekfirine cevaz vermeyen Ehl-i Sünnet, bir kimsenin tekfirinin mümkün olabilmesi için bir takım inançları benimsemesi gerektiğini şart koşar. Bazı cüz'î farklılıklar taşımakla birlikte bunlar: 1- Allah'tan başka ilah bulunduğuna veya O'nun bazı şahıslara hulûl ettiğine inanmak. 2- Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr etmek veya onu zemmetmek ve küçümsemek. 3- Haramları helal kabul etmek, farzların farziyetini kabul etmemek ve Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu şeylerin bir kısmını inkâr etmektir.²⁶

Sonuç itibariyle Ehl-i sünnet, bid'at ehli olarak isimlendirilen fırkaları, Hz. Muhammed'in getirdiği ve dinin temel inanç esaslarını oluşturan ilkeleri benimsediği için tekfir etmez. Zira onların bid'at'a nispet edilmeleri, benimsedikleri temel inanç esaslarının anlaşılması ve yorumlanmasında hata ettikleri içindir. Söz konusu hatanın kasti olmaması onların te'vil ve içtihat hatası olarak değerlendirilmesine olanak tanır.²⁷ İmam Gazzâlî'ye göre te'vil kanunlarına riayet ettikleri sürece farklı te'vil ve içtihatları nedeniyle hiç kimseyi tekfir etmek gerekir. Zira mezhebi ne olursa olsun, nassları anlamada bütün İslam müçtehitleri zaruri olarak te'vile başvurmuşlardır.²⁸

Hal böyle olmasına rağmen Kelam kaynaklarına göz atıldığında genel anlamda tekfîre karşı olmakla birlikte Ehl-i Sünnet'in birbirlerini ve diğer fırkaları tekfir ettiği görülmektedir. İmam Gazzâlî, Hanbelilerle Eş'âriilerin, Eş'âriilerle Mu'tezilenin karşılıklı olarak birbirlerini tekfir ettiklerini belirtmektedir.²⁹ Hatta kaynakları incelediğimizde Maturîdîlerin de karşılıklı tekfir ithamlarına dâhil oldukları görülmektedir.

2- Tekfir'in Alanları:

Kelam tarihine en küçük bir göz atma bize, itikâdî mezheplerin temel ihtilaf noktaları hakkında genel bir malumat verecektir. Dört halife döneminin sonlarına doğru etkin bir şekilde ortaya çıkan bu ihtilaflar, mezheplerin teşekkülünde önemli rol oynamıştır. Mezheplerin teşekkülünden sonra ise ihtilaf edilen bu hususlar, fırkalar arası sistematik mücadeleye dönüşmüştür. Karşılıklı tekfir ithamlarına varan bu mücadelelerde ilahi sıfatlar, tekvin-mükavven, salah-aslah, halku'l-Kur'an, irade, kabir azabı, ru'yetullah... gibi bazı problemler, diğerlerine nazaran etrafında daha hararetli tartışmaların yürütüldüğü problematik alanlardır. Çalışmamızın bu bölümünde Ehl-i Sünnet'in bazı tekfir alanlarını ele almaya ve tahlil etmeye çalışacağız.

26 el-Îcî, Adüddiddin Abdurrahman b. Ahmed, *el-Mevâkıfî ilmi'l-keâm*, Beyrut, tsz. s. 430.

27 el-Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, AÜİF. Yay., Ankara, 1962, s. 250-251; İbn Hazm, *a.g.e.*, III/301-302; Özler, *73 Fırka Anlayışı*, s.91.

28 el-Gazzâlî, *Faysalü't-tefrika*, s.41.

29 el-Gazzâlî, *Faysalü't-tefrika*, s.27.

a. Allah'ın Sıfatları

İslam inanç sisteminde Allah'ın bütün kemal sıfatlarla muttasıf olduğunda tüm mezhepler ittifak etmişlerdir. Ancak bu sıfatların mahiyeti, isimlendirilmesi, ilahi zat ile ilişkileri ve tasnifi hususunda ihtilaflar vardır. Genel olarak söz konusu ihtilaflar; sıfatların varlığı-yokluğu (ontolojik anlamda yokluğu), zât-sıfat ilişkisi ve sıfatların kadim/hâdis olması hususlarındadır.

Sıfatların bu anlamda yokluğunu söyleyen ilk olarak Ca'd b. Dirhem (118/736) ve Cehm b. Safvan (128-745)'dir. Cehm, teşbihe yol açacağı endişesiyle naslarda geçen ve yaratıklarda bulunan sıfatların Allah'a nispet edilmesini imkansız görür. Ca'd ve Cehm'in sıfatlara ilişkin görüşleri Mu'tezilenin kurucusu olarak kabul edilen Vasıl b. Atâ ve ilk Mu'tezililer tarafından geliştirilerek sistematik hale getirilmiştir. Kendi içerisinde farklılıklar ihtiva etmekle birlikte genel anlamda Mu'tezile'ye göre Allah'ın bir sıfatla tavsif edilmesi imkansızdır. O, ilimsiz âlim, kudretsiz kâdir, hayatsız hay'dır. Mu'tezile'yi Allah'ı zatıyla kâim, kadim sıfatlarla tavsif etmekten alıkoyan neden tevhit inancındaki hassasiyetleri, "teaddüd-ü kudema"dan sakınma arzusu, teşbihe ve şirke düşme korkusudur.³⁰ Ehl-i Sünnet kelimcileri ise Allah'ın zatıyla kâim, kadim sıfatlarla muttasıf olduğu hususunda icma etmişlerdir. İlimsiz âlim, kudretsiz kâdir, hayatsız hay düşünülemez olduğundan O, zatıyla kâim, kadim ve ebedî bir ilimle âlim, kudretle kâdir, hayatla hay ve kelamla mütekellimdir.³¹ Ancak fiilî sıfatlar konusunda Ehl-i sünnet arasında ihtilaf bulunmaktadır. Maturîdîlere göre yaratmak, rızık vermek gibi fiilî sıfatlar kadim iken, Eş'ârilere göre hâdistir.³² Maturîdî ve Eş'ârilere arasındaki bu ihtilafı Gazzâlî, sıfatların bilkuvve hali ile taalluk halini birbirinden ayırarak çözüme kavuşturur. Ona göre sıfatlardaki sonradan olma; ilim, kudret ve tekvin gibi sıfatların kendisiyle değil bunların taalluk ettikleri nesnelere ilgilidir. Allah hakkında bir sıfat mutlak olarak kullanıldığında, Allah'ın vasıflandığı o sıfat ile ezelde vasıflanması gerekir. Ancak bu sıfatın taalluku olan nesne hâdistir. Yani sıfatların potansiyel ve aktif halleri kâdim ve hâdis olma açısından farklılık arz eder. Örneğin, kılıç hem kınında olduğunda hem de bir nesneyi kestğinde "kesici" olmakla vasıflandırılır. An-

30 Kadı Abdülcebbar, Ebu'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, Mektebetu Vehbe, Kahire, 2006, s. 201; el-Eş'âri, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-islamiyyîn ve ihtilâfu'l-musallîn*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995, 1/244; eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-nihal*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1993, s. 57; bak. Tunçbilek, Hasan Hüseyin, "Allah'ın Sıfatlarının Mahiyeti Problemi", HRÜİFD., c.VII, sayı,1, s. 71-75.

31 Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-ekber*, s.70; Gazzâlî, *el-İktisâd*, s.139; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırâk*, s.234; es-Sabûnî, Nureddin Ahmed b. Mahmûd, *el-Bidâye fî usûli'd-din* (çev. Bekir Topaloğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara, 1998, s.25.

32 Ali el-Kâri, *a.g.e.*, s. 66.

çak kılıç, kınında iken potansiyel olarak, kesme işlemi yapıldığında ise aktif olarak kesicidir. Bundan hareketle sıfatların kâdim olduğunu savunanlar bu görüşleri ile sıfatların bilkuvve ve potansiyel varlığını kastederken, hâdisliğini savunanlar ise bu potansiyelin taallukunu kastetmektedirler.³³

Mu'tezilenin Allah'ın âlim, kâdir, basîr ve hay olmakla birlikte bu vasıfların O'nda bir sıfat olarak mevcudiyetini inkâr etmesi muhaliflerce küfür nedeni olarak telakki edilmiştir. Bu hususta Mu'tezileyi tekfir edenlere göre sıfatların nefyi, Allah'ın âlim, kâdir, hay, semi' ve basîr olduğunu nefyetmek demektir. Zira ilimsiz âlim, akılsız akıl sahibi, hareketsiz müteharrik, beyazsız beyaz, oturansız oturan nasıl düşünülemezse, ilim sıfatı olmayan Allah düşünülemez.³⁴ Ayrıca fiilin nefyinin fâili, kelamın nefyinin de konuşanı nefyedişi gibi sıfatların inkârı da vasıflandırılanın inkârı³⁵ anlamına geleceğinden ilahi sıfatları kabul etmeyenler Allah'ı inkâr etmiş olmaktadır. Eş'âri'ye göre aslında sıfatları nefyedenler Allah'ın bu sıfatlarla muttasıf olduğunu inkâr etmekle birlikte bu niyetlerini izhar edecek güçte olmadıklarından dolayı kılıç korkusu sebebiyle düşüncelerini gizlemektedirler.³⁶ en-Nesefti'ye göre ise sıfatları inkâr etmek, ilmi olmayan bir âlim, kudreti olmayan bir kâdir kabul etmek demektir ki bu da Yüce Allah'ın bize ilişkin bir bilgisi ve üzerimizde herhangi bir kudreti olmadığı anlamına gelmektedir. Bu anlayış ile "Yüce Allah bizi bilmez ve bize gücü yetmez." iddiası arasında fark görmeyen en-Nesefti, bu iddiaları kabul etmeyi tekfir nedeni olarak görmektedir.³⁷

Ebu Hanife'nin sıfat anlayışı şöyledir: Allah'ın sıfatları mahlûk ve sonradan olma değildir. Allah'ın sıfatlarının yaratılmış ve sonradan olduğunu söyleyen veya bu hususta tereddüt ve şüphe eden kimse Yüce Allah'ı inkâr etmiş olur.³⁸ Bu sıfatlar; hayat, ilim, kudret, kelam, semi', basar, irade, tahlik ve terzik sıfatlarıdır. Fiili sıfatlar ezeli sıfatlardandır. Zira yapılan işin yaratılmış olması iş yapmanın yaratılmış olduğu sonucunu doğurmaz. Eğer Allah'ın fiili yaratılmış olsaydı, yaratanların da birkaç tane olması gerekirdi ki bu da küfürdür.³⁹ Burada Ebu Hanife, sıfatların varlığına, zât ile kâim ve zâttan ayrı olmadığına ama zât ile aynı da olmadığına ve bunların mahlûk olmadığına işaret etmektedir.

33 Gazzâli, *el-İktisâd*, s.158; Öge, Sinan, *Allah'ın Alem'e İlâhî Fiiller*, Araştırma Yay. Ankara, 2009, s. 36-38.

34 Pezdevi, *a.g.e.*, s.50.

35 el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırâk*, s.234.

36 el-Eş'âri, *el-İbâne*, s.143.

37 en-Nesefti, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Kitabu't-temhid li kavâidit-tevhid*, Daru't-Tabaati'l-Muhammediyye, Kahire, 1986, s.168.

38 Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-ekber*, s.70.

39 Ali el-Kâri, *a.g.e.*, s. 89-91.

Görüldüğü üzere Allah'ın kâdir, âlim, hay olduğunu kabul etmekle beraber Mu'tezile'nin ilahi sıfatları nefyetmesinin tek nedeni, beş temel esasının ilki olan tevhit inancındaki hassasiyetleridir. Ancak bu hassasiyet Ehl-i Sünnet tarafından Allah'ın inkârı, O'nun ilim, kudret, hayat, sem'i ve basar sahibi olmadığının kabulü ve öldürülme korkusuyla gerçek niyetini gizleme şeklinde yorumlanarak tekfir nedeni olarak kabul edilmiştir. Lâkin Âmidî'ye göre bu anlamda sıfatların inkârı Mu'tezilenin tekfir edilmesini gerektirmemelidir. Zira zâid sıfatlarda Ehl-i sünnet dahi ihtilaf etmiş ve bazıları bu sıfatların hâdis olduğunu kabul etmişleridir. Bu durumda aynı gerekçe ile zâid sıfatları inkâr edenler de tekfir edilmemelidir.⁴⁰ Gerçektende Âmidî bu hususta haksız da değildir. Zira Gazzâlî'ye göre Bakillânî de, bekâ sıfatının zât üzerine zâid bir sıfat olmadığını ileri sürerek Eş'âri'ye muhalefet etmiştir. Gazzâlî, Bakillânî'nin muhalefetine lafzî ve sözdendir gibi bir gerekçe ile müsamaha gösterilirken, Allah'ın kâdir ve âlim olduğunu kabul ettikleri halde ilahi sıfatları kabul etmeyen Mu'tezile'nin şiddetle tekfir edilmesini sorgulamaktadır. Ona göre bu tekfirin tek nedeni taklit ve taassuptur.⁴¹

b. Tekvin-Mükevven

“Mâdum (yok olanı)’u yoktan varlığa çıkarmak” anlamında bir fiili sıfat olan tekvin⁴², Maturîdilerle diğer mezhepler arasında yoğun tartışmaların yaşanmasına neden olan önemli ihtilaf noktalarından biridir. Bu ihtilafın ana nedeni mezheplerin fiilî sıfatlara yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Mu'tezile ve Eş'ârilere göre fiilî sıfatlar hâdis sıfatlar olduklarından Yüce Allah'ın zâtı ile kâim birer sıfat olma niteliğine sahip değillerdir.⁴³

Tekvin meselesinde yaşanan ihtilaf iki noktada ortaya çıkmaktadır. Bunlar: tekvin sıfatının ezeli olup-olmaması ve tekvin-mükevven ilişkisidir. Eş'ârilere tekvini, Allah'ın kudret sıfatının iradeye uygun olarak mümkünlere taalluk etmesine ve yaratılma vakti gelenleri var etmesine yönelik hâdis bir sıfat olarak değerlendirirler. Buna göre Allah, yaratmadan önce “yaratıcı”, rızık vermeden önce de “rızık verici” değildir. Yaratılmışlar ezeli olmadığından ezeli bir tekvin sıfatından da bahsedilemez. Aynı şekilde Eş'ârilere tekvin ile mükevven bir ve aynı şeydir. Yani mef'ul fiilin kendisidir. Nasıl ki kırılan olmadan kırma, dövülen olmadan dövme fiili düşünülemezse mükevven olmaksızın tekvin de düşünülemez. Tekvin sıfatının ezeliğinin mükevvenin ezeliğini doğuracağı

40 Âmidî, Ali b. Muhammed b. Sâlim, *Ebkârü'l-efkâr fi usulu'd-din*, Beyrut, 2003, s. 399.

41 el-Gazzâlî, *Faysalü't-tefrika*, s.20-21.

42 en-Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Tabîratu'l-edille fi usûli'd-dîn*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara, 2004, I/400.

43 es-Sâbûnî, *a.g.e.*, s. 36.

endişesiyle onlar, tekvin sıfatının zât'a ilişkin kadim bir sıfat olmasını muhal görmekte-dirler.⁴⁴

Maturîdilere göre ise bu sıfatlar Allah'ın diğer sıfatları gibi kadim, zâtle kâim ve ezeli sıfatlardır. Bu nedenle onlar, "tekvin"i de dâhil ederek subûti sıfatları sekiz olarak kabul ederler. Allah tekvin sıfatı ile mahlûkatı yoktan yaratmıştır. Ancak O, yaratıcı vasfını varlıkları yaratmadan önce almıştır. Tıpkı ölüleri diriltmeden "muhyî", terbiye edilen yokken "rabb", din gününü yaratmadan "mâliki yevmi'd-dîn" isimlerini aldığı gibi. Maturîdiler, tekvin ile mükevven'in bir ve aynı olduğu şeklindeki düşünceye de karşı çıkarlar. Onlara göre fil mef'ûlün aynı değildir. Kıрма fiili ile kırılanın, dövme fiili ile dövülenin, yeme fiili ile yenilenin aynı olmadığı gibi. Tekvin'in mükevven'den farklı olduğu kabul edildiğinde tekvin sıfatının ezeliğinin mükevvenâtın ezeliğini doğuracağı şeklindeki Eş'ârilerin endişesi giderilmiş olmaktadır.⁴⁵

Mu'tezile'nin çoğunluğunun, Neccâriye'nin ve Eş'âriler'in "Tekvin ve mükevven birdir" şeklindeki sözlerini bazı Maturîdiler küfür nedeni olarak kabul ederler. Şayet tekvin mükevvenle aynı olup, mükevven tekvin ile oluşsaydı, o zaman mükevven yüce Allah ile değil, kendi kendine ortaya çıkacaktı. Bu durumda âlemin Allah tarafından yaratılmadığı, onun her bir unsurunun kendi kendisinin yaratıcısı olduğu kabul edilmiş olmaktadır.⁴⁶ Dolayısıyla tekvin ile mükevvenin aynılığı görüşü, yüce Allah'ı âlemin yaratıcısı, âlemi de Allah'ın mahlûku olmaktan çıkarır ki böyle bir hüküm küfürdür. Diğer yandan âlem, kendi kendisi olan bir tekvin ile meydana gelince, söz konusu meydana gelişin başkası ile değil kendi kendisiyle olması gerekir. Meydana gelişinde başkasına ihtiyaç duymayan, kadim olur. O halde tekvin ile mükevvenin aynı olduğuna hükmetmek, âlemin kâdemi görüşüne götürür ki; bu da apaçık küfürdür.⁴⁷

Âlemin kadimliği fikrinden kaçınmak amacıyla kabul edilen tekvin-mükevven aynılığı ve tekvin sıfatının hâdis olduğu düşüncesi, Allah'tan başka yaratıcıların kabulü ve âlemin kâdemi gibi bir sonuç doğuracağından tekfir nedeni olmuştur. Diğer bir ifadeyle âlemin kadimliği düşüncesinden kaçınma gayretinin, nihayetinde âlemin kâdimliğinin kabulü gibi bir sonuç doğurduğu iddia edilmiştir. Bu noktada Ehl-i Sünnet'in bu iki mezhebi arasındaki ihtilafın büyüterek arzu edilmeyen noktalara ulaşmasını önleyen kişi Gazzâlî

44 Pezdevi, *a.g.e.*, s. 80; Ali el-Kâri, *a.g.e.*, s. 83; Yücedoğru, Tevfik, "Ehl-i Sünnet Kelamcılarında Tekvin Tartışması", UÜİFD., s. 2, c. 2, s. 259.

45 el-Mâturîdî, Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Kitâbu't-tevhid*, Dâru's-Sâdır, Beyrut, 2010, s. 110-111; Pezdevi, *a.g.e.*, s.76; Ali el-Kâri, *a.g.e.*, s. 84.

46 es-Sabûnî, *a.g.e.*, s.37.

47 en-Nesefî, *Kitabu't-temhid*, s.193-194.

olmuştur. Gazzâlî bu ihtilafın lafzî olduğunu, her iki mezhep taraftarlarının da ifade etmek istedikleri şeyin aynı olduğunu belirtmiştir.⁴⁸

c. İnsan Fiilleri

Kelam tarihinde hararetli tartışmaların yaşandığı diğer bir konu ise “insandan sadır olan fiillerin yaratılması” meselesidir. Konuya “insan iradesi ve sorumluluğu” cephesinden yaklaşan Mu‘tezile’ye göre insan, Allah’ın kendisinde yarattığı kudretle fiillerini yaratmaya kâdirdir ve fiillerini hür bir şekilde yaratır. Allah, insan fiillerinin yaratıcısı değildir. İnsanı, fiillerinin yaratıcısı kabul eden Mu‘tezile, bunun tabii bir sonucu olarak zulüm ve şer fiillerin yaratılmasını Allah’a nispet etmez. Onlara göre şer ve kötü şeylerin Allah’tan meydana gelmesi muhaldir.⁴⁹ Ehl-i Sünnet’e göre ise “Allah her şeyin yaratıcısıdır”⁵⁰, “Sizi de yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır”⁵¹ ayetlerinin gereği olarak insan fiillerinin yaratıcısı Allah’tır.⁵²

Mu‘tezile’nin şerr kabilinden olan fiilleri insana nispet etmesi, onların hayır ve şerrin yaratıcısı olarak iki tanrıyı kabul eden Mecûsîlikle itham edilmesine neden olmuştur. Mu‘tezile’ye yapılan bu itham bir çok kelamcı tarafından da delil olarak kullanılan “Kaderiyye bu ümmetin Mecûsîleridir”⁵³ rivayetiyle delillendirilmiştir. Ayrıca fiillerin insana atfedilerek onun fiillerinin yaratıcısı olarak görülmesi “Allah’ın dilediği olmazken, dilemediğinin olabilirliliği” şeklinde formüle edilmek suretiyle ilahi irade ve kudrete hâlel getirdiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu anlayışla Mu‘tezile “Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz”⁵⁴ şeklindeki ayetleri, tevhidi ve Allah’ı inkâr etmekle itham edilmiştir.⁵⁵

en-Nesefî’ye göre eğer kulların fiillerini yaratma kudreti olsaydı, o zaman âlemin bir kısmı yüce Allah’ın yaratması ile diğer bir kısmı ise Allah’tan başkalarının yaratması ile meydana gelmiş olurdu. Bu ise Mecûsîlerin yaptığı gibi âlemin yaratılışında yüce Allah’la birlikte başkalarının ortaklığını kabul et-

48 Yücedoğru, a.g.m., s. 253.

49 Kadı Abdülcebbar, *Şerhu’l-usûli’l-hamse*, s. 345,354; eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s.57; el-Bağdadi, *el-Fark beyne’l-fırâk*, s. 237.

50 6.En’am,102; 13.Ra’d,16; 39.Zümer, 62; 40.Mü’min, 62.

51 37.Sâffât, 96.

52 el-Eş’âri, *el-İbâne*, s.46; el-Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-fırâk*, s. 237.

53 Ebu Dâvûd, Süleyman b. Eş’âs es-Sicistânî, *es-Sünen*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992, Kitabı’s-Sünen, bâb no:17, hadis no: 4691-4692; İbn Mâce, Sünnet, 92; İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992, II/86,135; V/407.

54 76.İnsan, 30; 2.Bakara, 253; 32.Secde, 13.

55 Ebu Hanife, *el-Vasiyyet*, s. 88; el-Mâturidî, *a.g.e.*, s.404-406; el-Eş’âri, *el-İbâne*, s.40.

mek demektir. Hatta Mecûsiler, kötülük tanrısı Ehriman'ı, iyilik tanrısı Ahura Mazda'nın yaratılışta tek ortağı kabul ettiklerinden, sayılamayacak miktarda ortak kabul edenlerden daha iyi durumdadırlar. Çünkü canlı olup ta kendisinde ihtiyârî fiili olan herkes, yüce Allah'la birlikte yaratıcı olmaktadır.⁵⁶

İnsan fiillerindeki görüşleri nedeniyle Mu'tezileye yöneltilen tekfir oklarının ve Mecûsîlik ithamının hakikati yansıtmadığını ifade eden et-Taftazânî'ye göre "İnsan, fiillerinin hâlıkıdır" diyen "Muvahhid ve Müslüman değil, müşriktir" denilemez. Zira şirik; Mecûsîlerde olduğu gibi "vacibu'l-vücûd" manasında "ulûhiyette ortak" kabul etmek ya da putperestlerdeki gibi "ibadete layık olma" manasında Allah'ın ortağı bulunduğuna inanmaktır. Hâlbuki Mu'tezile böyle bir şeyi kabul etmemekte ve insanın yaratıcılığını, Allah'ın yaratıcılığı gibi görmemektedir. Onlara göre insanın yaratıcılığı, Allah tarafından yaratılan sebep ve âletlere (organ, beden, kuvvet ve vasıtalara) dayanmaktadır.

Mâveraünnehir âlimleri Mu'tezilenin sapıklığını ilan etmede pek fazla ileri giderek Mecûsîlerin saadete yakın olma bakımından Mu'tezileden daha iyi olduğuna hükmetmişlerdir. Zira Mecûsîler Allah'ın sadece bir tek ortağı bulunduğunu kabul ettikleri halde Mu'tezile, çok sayıda ortak ve şerik kabul etmekle itham edilmiştir.⁵⁷ Tevhid inancında aşırı hassasiyetleri ile bilinen Mu'tezile'nin, Allah'a ortak koşmakla suçlanması kanaatimize göre önyargılı tutum ve mezhebî taassuptan kaynaklanan savunma psikolojisinin bir yansımasıdır.

d. Halku'l-Kur'an

İslam tarihinde siyasi ve içtimâî sorunlara neden olan "halku'l-Kur'an" meselesi "ilahi kelamın ve Kur'an'ın yaratılmış olup-olmaması" düşüncesi etrafında şekillenmiştir. Allah'ın kelam sıfatını "ezeli bir sıfat" olarak kabul etmeyen Ca'd b. Dirhem ve Cehm b. Safvan, "Kur'an'ın yaratılmış olduğunu" iddia etmiştir.⁵⁸ Ca'd ve Cehm'in bu iddiaları Mu'tezile tarafından geliştirilerek sistemleştirilmiştir. Mu'tezile ile birlikte Haricîler, Mürcie ve Şia'nın bir kısmı Kur'an'ın yaratılmışlığını savunmuşlardır.⁵⁹ Ehl-i Sünnet'e göre ise

56 en-Nesefî, *Kitabu't-temhid*, s.285-286.

57 et-Taftazânî, Sa'düddin Mesud b. Ömer, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi, Şerhu'l-Akaid*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay. İstanbul, 1991, s.191-192.

58 el-Bağdadi, *el-Fark beyne'l-fırak*, s.146; Yavuz, Yusuf Şevki, "Halku'l-Kur'an", DİA, XV/371; Öz, Mustafa, "Ca'd b. Dirhem", DİA, VI/543.

59 el-Eş'ârî, *el-İbâne*, s.39; *Makâlâtü'l-İslamiyyîn*, 1/187,233: II/256; Kadı Abdülcebbâr, Ebu'l-Hasan Abdülcebbâr b. Ahmed, *Muğni fi ebvâbi't-tevhid ve'l-adl*, Mısır, ty. VII/3; *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 528; en-Nesefî, *Kitabu't-temhid*, s.176; Esen, Muammer, *Kelamullah Tartışmaları ve el-Hayde*, Araştırma Yay. Ankara, 2005, s.17-22.

Kur'an, Allah kelamı olup yaratılmamıştır.⁶⁰ Ebu Hanife'ye göre Kur'an-ı Kerim, Allah'ın kitabı olup, mushafalarda yazılı, kalplerde mahfuz, dil ile okunur ve Hz. Peygamber'e indirilmiştir. Onun telaffuzu, kitâbeti ve kıraatı mahlûktur. Fakat, Allah'ın kelam-ı nefisi olarak Kur'an mahlûk değildir.⁶¹

Ehl-i Sünnet'e göre Allah'ın kelamının mahlûk olduğunu söyleyen kimse kafir olur.⁶² Zira Kur'an'ın mahlûk olduğunu iddia edenler bu iddiaları ile “*Bu sadece bir insan sözüdür.*”⁶³ diyen müşrik kardeşlerinin konumuna düşmüşlerdir.⁶⁴ Görüldüğü üzere Kur'an'ın yaratılmış olduğunu öne sürmek, muhalifler tarafında “onun Allah katından olmadığı”nı kabul etmek olarak kabul edilmiş ve iddia sahipleri tekfir edilmiştir. Ancak Kur'an'ın yaratılmışlığını iddia edenlerin hiçbirisi bu iddialarıyla müşriklerin “Kur'an'ı inkâr” sadedinde ileri sürdükleri görüşlere benzer bir düşüncüyü ifade etmemişlerdir.⁶⁵

en-Nesefî'ye göre kelam sıfatının hâdis olduğuna hükmetmek, iki açıdan küfrü gerektirir. Birincisi; hâdis olan kelam'ın yüce Allah'ın bir sıfatına dönüştüğünü kabul etmek demektir ki bu imkânsızdır. Bu durumda emir ve nehyin iptali ortaya çıkar. Burada da iman ve taatın farz kılınması, küfür ve isyanın haram olması ve bütünüyle dinin ortadan kalkması söz konusudur ki bu küfürdür. İkincisi; hâdis kelam sıfatıyla yüce Allah'ın zâtı hâdis olan şeylere mahal (yer) teşkil edecektir. Bu ise O'nun yaratılmış olduğuna delalet eder ki bu da açık küfürdür.⁶⁶

Ali el-Kârî'ye göre Ebu Hanife'nin Kur'an'ın mahlûk olduğunu iddia edenleri tekfir etmesi İslam dininden ve imandan çıkmak anlamında bir tekfir olmayıp küfran-ı nimet cinsindedir.⁶⁷

“Kur'an mahlûktur” diyenin tekfir edilmemesi gerektiğini öne süren Âmidî'ye göre bu düşüncenin temeli olan “Kur'an yaratılmıştır diyen kafirdir.”⁶⁸ rivayeti ahad haber olup bununla tekfirden bulunulamaz. Ayrıca “Kur'an

60 el-Eş'ârî, *el-İbâne*, s.46-47; el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırâk*, s.236.

61 Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l-ekber*, s.71; *el-Vasiyyet*, s.88; Ali el-Kârî, *a.g.e.*, s. 91; Ebu Hanife'nin görüşlerinin tahlili için bak: Yavuz, Yusuf Şevki, “Ebu Hanife”, *DİA*, X/140; Esen, *Kelâmullah Tartışmaları*, s. 23-25.

62 Ebu Hanife, *el-Vasiyyet*, s. 89; el-Eş'ârî, *el-İbâne*, s. s.47; Ali el-Kârî, *a.g.e.*, s. 95.

63 74.Müddessir, 25.

64 el-Eş'ârî, *el-İbâne*, s. 39,79.

65 Erkol, Ahmet, “Kelami Bilgi Yöntemi Olarak Cedel ve Cedeli Kullanmada el-Eş'ârî Örneği”, *DÜİFD*. cilt.IV, sayı:II, s.74.

66 en-Nesefî, *Kitabu'r-temhid*, s.178-179.

67 Ali el-Kârî, *a.g.e.*, s.100.

68 Bu rivayet Hz. Peygamber'e isnad edilmeksizin çok sayıda sahabîden mevkuf olarak rivayet edilmiştir. el- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarabâd,

yaratılmıştır” diyenler bununla onun “Allah katından olmadığı”nı kastetmektedirler. Âmidî, Kur’an’ın mevzûkiyetine hâlel getirmeyeceğinden⁶⁹ bu düşüncenin tekfir nedeni olmasını kabul etmez.

Kanaatimizce her şeyden önce zarurat-ı diniyye arasında yer almayan bu meselenin, tekfire konu teşkil etmediğini belirtmek gerekir. Çünkü Kur’an’ın mahlûk olduğunu savunanlar da onun Allah tarafından insanlara gönderilen ilahi bir kitap olduğunda müttefiktirler. Diğer yandan benimsenen görüşün sahiplerince kastedilmeyen, ileride ortaya çıkabilecek ve zarurât-ı diniyyeden birini inkâr anlamına gelebilecek muhtemel sonuçları da tekfire konu olmamalıdır. Zira tasdik irâdi olduğu gibi tekzip de irâdîdir. Kasıt taşımayan muhtemel sonuçların irâdî olması ise düşünülemez. Bu durumda Kur’an’ın yaratılmışlığını kabul edenlerin tekfir edilmesi genel anlamda fırkalar arası mücadelenin bir sonucu, özelde ise Mu’tezile’ye ve onun eliyle gerçekleşen mihne’ye karşı bir tepki olarak değerlendirilmelidir.⁷⁰

e. Ecel ve Rızık

Ecel ve rızık, “ezeli takdir” ve “insan sorumluluğu” bağlamında İslam düşünce tarihinin ilk dönemlerinden itibaren günümüze kadar tartışılan konulardandır. Tartışmaların temel nedeni konuya “ilahi kudret” ve “insan sorumluluğu” gibi farklı iki zaviyeden yaklaşıyor olmasında yatmaktadır. Ehl-i sünnet’e göre “her şey Allah tarafından tayin ve tespit edildiği” temel ilkesinden dolayı ölen kimse, kendisi için takdir edilen vakitte eceliyle öldürülmüştür. Ecel tek olup takdim (öne alınması) ve tehiri (geriye bırakılması) mümkün değildir.⁷¹ Konuya “maktûl (öldürülen)” sorunu merkezinde yaklaşan Mu’tezile’nin cumhuru, “eceli”; “ecel-i kaza” ve “ecel-i müsemma” olarak ikiye ayırır. Ecel-i kaza ile kişinin harici bir müdahale ile ölümü kastedilirken, ecel-i müsemma ile müdahalesiz ölüm ifade edilmiştir. Bu durumda kâtil, ölenin ecelini keserek onun esas eceline ulaşmasını engellediği için cezalandırılmıştır.⁷²

“Kâtil, öldürmeseydi, maktûl yaşamaya devam edecekti” şeklindeki Mu’tezili anlayışın, “insanın bir başkasının ömrünü uzatmaya, kısaltmaya,

1344, c. 10, s.207; el-Lâlekâi, Hasan b. Mansûr, *Şerhu itikadı ehli’s-sünne*, Riyad 1995, I/172, II/257,263,265.

69 Âmidî, *a.g.e.*, s. 399.

70 Yavuz, “Halku’l-Kur’an”, *DİA*, XV/372-374.

71 el-Eş’ârî, *el-İbâne*, s. 52; Mâturidî, *a.g.e.*, s. 370 ; el-Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-fırâk*, s. 239.

72 el-Eş’ârî, *el-İbâne*, s. 181; el-Lâmişi, Ebu’l-Senâ Mahmûd b. Zeyd, *Kitabu’t-tevhid li-kavâidi’t-tevhid*, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut,1995, s. 105; Okumuş, Namık Kemal, *Kelam’da Ecel Problemi*, Araştırma Yay. Ankara, 2012, s. 26.

bekletmeye, eceline ulaştırmaya ve ruhunu çıkarmaya gücünün yeteceği” şeklinde bir sonuç doğuracağı Ehl-i Sünnet tarafından iddia edilmiştir. Onlara göre bu sonuç, Allah’ın irade ve kudretine eş varlıklar kabul etmek olup din-den çıkmak anlamına geleceğinden tekfir nedeni kabul edilmiştir.⁷³

Ehli Sünnetçe rızık meselesi de aynı şekilde değerlendirilmiştir. Onlara göre, helal ve haram ayırımı yapılmaksızın “insanın faydalandığı şey” olarak tanımlanan rızık, Allah katından ve O’nun takdiriyledir.⁷⁴ Mu’tezile ise rızıkı “insanın sahip olduğu mülk” şeklinde tanımlamakta ve haramları rızık olarak kabul etmemektedir.⁷⁵

Ehli sünnete göre Allah’ın tekeffül ettiği (üstlendiği) rızıkı tekeffül ettiği yoldan vermemesi, O’na birisinin engel olduğu, O’nun va’dinden caydığı ve tekeffül ettiğini yerine getirmekten aciz olduğu gibi bir sonucu doğurmaktadır.⁷⁶ Diğer yandan Allah’ın haram rızık vermediğini kabul etmek, “helal rızık veren” ve “haram rızık veren” olmak üzere iki tane rızık vericinin kabul edildiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu kabul, “kişinin Allah dışında haramı rızık olarak veren başka bir rızık tarafından rızıklandırıldığı” anlamına gelir ki; bu da küfürdür.⁷⁷

Görüldüğü üzere ecel ve rızık konularının ele alınmasında sergilenen yaklaşım farklılıkları sorunun temelini teşkil etmektedir. Yaklaşımlardan birincisi; “meselenin ilahi irade ve kudret noktasından hareketle ele alınması insan sorumluluğunu ortadan kaldıran cebri bir sonuç doğurmaktadır” düşüncesi-dir. İkincisi ise “Allah’ın kudretine ve rezzâk sıfatına eş varlıklar kabul etme” endişesidir. Bu düşüncede olanlar, insan sorumluluğunu önceleyen kişileri “Allah’ın rezzâk sıfatına eş varlıklar” kabul etme endişesinden tekfir edilmişlerdir.

f. Kabir Hayatı

İnsanın ölümüyle başlayıp kıyamete kadar devam edecek sürede yer alan sual, azap ve nimetten müteşekkil olan ve kabir hayatı olarak isimlendirilen bu hayatın varlığı itikâdî fırkalar arasında ihtilaf edilen hususlardan birisidir. Ehl-i Sünnet kabirde sual, azap ve nimetten müteşekkil bir hayatın varlığı

73 el-Eş’arî, *el-İbâne*, s. 181; el-Bağdâdî, Ebu Mansur Abdülkâhîr b. Tahir, *Usûli’l-dîn*, Matbaatu’t-Devlet, İstanbul, 1928, s.143.

74 el-Mâturîdî, *a.g.e.*, s.373; el-Eş’arî, *el-İbâne*, s. 52,181; el-Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-fırak*, s. 239.

75 el-Eş’arî, *Makâlâtü’l-islamiyyîn*, I/322; Kadı Abdülcebbar, *Şerhu’l-usûli’l-hamse*, s. 787; es-Sâbûnî, *a.g.e.*, s. 75.

76 el-Mâturîdî, *a.g.e.*, s.373.

77 el-Eş’arî, *el-İbâne*, s.182.

hususunda ittifak halindedir.⁷⁸ Kabir azabına ilişkin Mu'tezile'ye atfedilen görüşler hakkında bir birliklilik yoktur. Bazı sünni kaynaklarda Mu'tezile'nin kabir azabını inkâr ettiği belirtilmiş olsa da,⁷⁹ Kadı Abdülcebbar, Mu'tezile'den Dırrar b. Amr dışında kabir azabını inkâr edenin bulunmadığını ifade etmekte, aklî ve naklî delillerle kabirde azabın varlığını ortaya koymaktadır.⁸⁰ Kadı Abdülcebbar'ın bu ifadesini destekler mahiyette İbn Hazm; Ehl-i Sünnet, Bısr b. Mu'temir, Cubbâi ve diğer Mutezili alimlerin kabir azabını benimsediklerini belirtmektedir.⁸¹ Şu halde Ehl-i Sünnet'le birlikte Mu'tezile'nin de kabirde sual, azap ve nimetten müteşekkil bir hayatın varlığını kabul ettiğini söylemek daha doğru bir ifade olacaktır.

Kabir azabının Cehmiyye fırkası tarafından kabul edilmediği kaynaklarda ifade edilmektedir. Ebu Hanife'ye göre "kabir azabını bilmem" diyen kimse helâka uğrayan Cehmiyye'dendir. Çünkü onlar kabir azabını kabul etmemekle, Allah'ın "*Çevrenizdeki bedevi Araplardan ve Medine halkından iki yüzlülüğe iyice alışmış münaflıklar vardır. Sen onları bilmezsin, onları biz biliriz. Onlara iki kere azap edeceğiz, sonra da onlar büyük azaba itileceklerdir.*"⁸² ayeti ile "*Zulmedenlere bundan başka bir azap daha vardır.*"⁸³ ayetini inkâr etmişlerdir. Eğer "Ben ayete inanıyorum, fakat tefsir ve teviline inanmıyorum." derse kâfir olur. Çünkü Kur'an'da te'vili tenzilinin aynı olan ayetler vardır.⁸⁴ Kim bunu inkâr ederse kâfir olur.⁸⁵

Kabir azabının varlığı ayetlerde sabit olduğu gerekçesiyle söz konusu azabı inkâr edenler tekfir edilirken, hadislerle sabit olan kabir sualini inkâr eden sapıklıkla itham edilmiş, hatta bu hususta içtihat ve te'vil ma'zur görülmemiştir. Çünkü Kur'an'da var olan şeyin sübutu katidir. Ama hadiste var olanın sübutu zannî olabilir. Zannîliğin sözkonusu olduğu yerde ise küfür ihtimali ortadan kalkar.

78 Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-ekber*, s.76; *el-Vasiyyet*, s.90; el-Eş'ari, *el-İbâne*, s.52,210.

79 el-Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn*, II/116; *el-İbâne*, s. 210-211; Pezdevî, *a.g.e.*, s. 167; et-Taf-tazânî, *a.g.e.*, s. 47; el-Gazzâlî, *el-İktisâd*, s. 216; es-Sâbüni, *a.g.e.*, s. 91.

80 Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 730.

81 İbn Hazm, *a.g.e.*, II/372.

82 9.Tevbe, 101.

83 52.Tür, 47.

84 Kur'an-ı Kerim'in kavramları tatbik edildikleri konuları bakımından açık ve gizli olmak üzere ikiye ayrılır. Açık olanlar, ayetin lafzının ilk bakışta açık ve anlaşılabilir olması iken gizliliği ise ilk bakışta anlaşılamayan, zaman sürecinde tedebbür, tefekkür gibi akli ameliyelerle anlaşılabilirliğidir. Bu durumda ayeti açık örneklerine uygulamak onun tenzili, kapalı örneklerine ve özellikle zaman sürecinde ortaya çıkan ve nüzul anında olmayan örneklerine uygulanması ise onun tevilidir.

85 Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-ebsat*, s. 57.

Gerçekten de gaybî alanlar hakkında bilgi sahibi olmak ve fikir yürütebilmek için hâricî bir rehber ihtiyacı vardır ki, bu vahiydir. Gaybî birer konu olan kabir hayatı ve kabir azabı hakkında bilgi sahibi olmak sadece vahiy vasıtasıyla mümkündür. İslam düşünce tarihinde itikâdî fırkaların tamamına yakını (Cehmiyye hariç) ayetlerin kabre delaletini vurgulayarak kabir hayatının varlığını kabul etmişlerdir. Ancak bir takım çağdaş çalışmalarda söz konusu ayetler ele alınarak bu ayetlerin kabir hayatı ve kabir azabına açık bir şekilde delalet etmediği iddia edilmiştir.⁸⁶ Onlara göre bu husustaki ayetlerin kabre delaleti zannîdir. Çünkü söz konusu ayetler açık bir ifade ile değil te'vil yoluyla kabre delalet etmektedir. Bu iddiaya göre ayetlerin delâletinin zannî oluşu ve hadislerin de bir kısmı sahih olmakla beraber tevatür derecesine ulaşmamış bulunması sebebiyle sübût yönünden kesin bilgi ifade edecek yeterlilikte olmadıkları için kabir hayatını inkâr edenleri küfürle itham etmek mümkün değildir.⁸⁷

g. Ru'yetullah

“Mü'minler tarafından Allah'ın görülmesi” anlamına gelen ru'yetullah meselesi kelamcılar arasındaki ihtilafı bir diğer konudur. Ehl-i Sünnet, Allah'ın ahirette müminler tarafından görülebileceğini savunurken⁸⁸ Mu'tezile, Hâriciler ve Mürcie'nin bir kısmı buna cevaz vermeyerek imkânsız görürler. Onlara göre ru'yeti kabul etmek: yön, yer, şekil, cisim, bir alanda yer tutma, mekâna ilişerek hareket, yok olma, değişme ve etkilenme gibi yaratılanlara ait niteliklerin Allah'a izafe edilmesi anlamına gelmektedir. Hâlbuki Allah mekândan münezzeh olup O'nun için yön ve mesafe söz konusu değildir. Tevhid prensibine göre, Allah'ın sıfatları beşerin ve cisimlerin sıfatlarına hiçbir şekilde benzerlik göstermez. Bu durumda Allah'ın gözle görülmesi akla ve mantığa göre imkânsız bir husus olmaktadır.⁸⁹

Ru'yetullah'ın hem ispatı hem de nefyi için A'raf 7/143. ayeti ortak delildir. “*Musa tayin ettiğimiz vakitte buluşmaya gelip de Rabbi ona konuşunca 'Rabb'im*

86 Kaynaklarımızda kabir hayatının varlığının delilleri olarak getirilen onüç ayet için bak. Okuyan, Mehmet; *Kur'an-ı Kerim'e Göre Kabir Azabı Var mı?*, Etüt Yay., Samsun, 2007, s.171-217.

87 Topaloğlu, Bekir, Yavuz, Y.Şevki, Çelebi, İlyas, *İslam'da İnanç Esasları*, Çamlıca Yay. İstanbul, 2011, s.243-246.

88 Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-ekber*, s.74; el-Eş'ari, *el-İbâne*, s.47; Mâturidî, *a.g.e.*, s.141; eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 113-114; el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırâk*, s. 235; es-Sâbûnî, *a.g.e.*, s.38.

89 el-Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslamiyyin*, I/233,238; Kadı Abdülcebbar, *el-Muğni*, IV/234-240; *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 248-276; eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 57; Yazıcıoğlu, M. Sait, *Kelam Ders Notları*, Ankara 1996, s. 43.

bana görün, sana bakayım' dedi. (Rabb'i) buyurdu ki; 'sen beni göremezsın, fakat dağa bak, eğer o yerinde durursa, sen de beni göreceksın!' Rabb'i dağa görününce onu darmadağın etti ve Musa da baygın düştü."⁹⁰

Ehl-i Sünnet'e göre Hz. Musa'nın imkânsız bir talepte bulunması caiz olmadığından "Ey Rabbim! Bana kendini göster, sana bakayım" ayetindeki ifadeyle o, Allah'ı görmeyi murat etmiştir. Ru'yetullahı imkânsız gören kişi Hz. Musa'nın Allah'ı tanımadığını ve bu hususta kendisinin ondan daha fazla bilgiye sahip olduğunu iddia etmiş olacaktır ki bu anlayışıyla o, Müslümanların dininden uzaklaşarak küfre girmiştir.⁹¹ Ayrıca Allah'ın kıyamet günü görünür-lüğünü inkâr edenler, açıkça Kur'an lafzına, sahih sünnete ve Hadis'e aykırı bir düşünceye sahip oldukları için kâfirdirler.⁹² Ali el-Kari'ye göre cennet nimetlerinin en üstünü Allahü Teâlâ'nın cemalini görmek olduğundan ru'yetullahı inkâr etmek cennetin ruhunu inkâr etmektir.⁹³

Mu'tezile'ye göre ise Allah, Hz. Musa'nın kendisini görmesini nefyettiğinden ayetten O'nun görülemeyeceği manası çıkmaktadır. Ru'yet hadisesi önce dağın yerinde durmasına bağlanmış, sonra dağın parçalanması ile bu işin imkânsızlığı gösterilmiştir.⁹⁴

Ehl-i Sünnet, ru'yetullahı imkânsız görenleri tekfir ederken, buna mukabil Mu'tezile ru'yetullahı caiz görenleri tekfir etmiştir. Zira Allah'ın görülebileceğini ileri sürmek, teşbih yani Allah'ı yaratılmışlara benzetmek anlamına gelir ki, bu açık küfürdür.⁹⁵

Mu'tezile, ru'yetin imkânsızlığını akli delillerle ispat etme yoluna giderken, Ehl-i Sünnet nakli delillerden yola çıkarak ru'yeti savunur. Konuya ilişkin her iki yaklaşımın görüşlerini aynı ayetlerle⁹⁶ delillendirdikleri görülmektedir.⁹⁷ Aynı ayetlerin karşıt görüşlere delil olarak öne sürülmesi, ayetlerin konuya delaletinin kat'i olmayıp te'vil ve yorumla dayalı zannî delalet olduğunu göstermektedir. Bu durum, Ehl-i Sünnet'in, nasları inkâr ettiği gerekçesiyle muhaliflerini tekfir etmesini geçersiz hale getirmektedir. el-Gazzâlî'ye göre rivayet yoluyla gelen ve naslara dayanan inançlarda, inancının dayandığı delilin yanlış ve temelsiz olduğunu ileri sürerek muhalifleri tekfir etmek doğru olmaz.

90 7.A'râf, 143.

91 el-Eş'âri, *el-İbâne*, s.57-58; en-Nesefî, *Kitabu't-temhid*, s.219-220.

92 İzutsu, *İman Kavramı*, s.31.

93 Ali el-Kâri, *a.g.e.*, s. 112.

94 Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s.264-265.

95 eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 83.

96 7.A'râf,143; 6.En'am,103; 75.Kiyâmet, 22-23; 10.Yûnus, 26; 83.Mutaffifin,15.

97 el-Mâturîdî, *a.g.e.*, s.141-143; Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 233-242.

Çünkü delilin ne olduğunu hatasız olarak bilmek kolay bir şey değildir. Delilin, delil oluşu hususunda ittifak lazımdır.⁹⁸

Diğer yandan Ehl-i Sünnet, teşbih ithamlarına karşı “Mutlak kudret sahibi olan Allah, kendisini görebilecek olanlar için özel bir nitelik yaratarak ru’yetin gerçekleşmesini sağlayacaktır” tezini öne sürerek teşbihten kaçındıklarını göstermek istemişlerdir. Sonuç itibarıyla ru’yet kaynaklı karşılıklı tekfir ithamları fırkalar arası mücadelede muarıza galip gelme arzusunun bir neticesidir.

Değerlendirme

Ehl-i sünnet âlimlerinin “Kible ehinden hiç kimseye kâfir denemez” genel prensipleri ile Allah’ın sıfatları, yaratması, halku’l-Kur’an, kabir hayatı ve ru’yetullah gibi ihtilafî itikâdî konularda farklı düşünce sahiplerinin tekfiri bir tezat olarak kabul edilmelidir.⁹⁹ Diğer yandan Ehl-i Sünnet, büyük günah sahiplerini küfürle itham edenleri Allah’ın rahmetini daraltmakla itham etmişlerdir.¹⁰⁰ Benzer bir durum söz konusu hususlarda tekfir yolunu seçenler için de geçerli olmalıdır. Onlar da dinin asıllarından olmayan hususlarda tekfire başvurmakla Allah’ın rahmetini daraltmış olmaktadırlar. Ehl-i Sünnet’in kible ehlini tekfir etmeme ilkesine aykırı davranarak bazı ihtilafî hususlarda tekfire başvurarak çelişki içerisine düşmesinin altında yatan nedenlerin irde-lenmesi gerekmektedir.

Ali el-Kari, bu çelişkiyi mütekellim ve fakihlerin yöntem farklılığına bağlar. Ona göre tekfire fetva kitaplarında rastlanır. Ancak fetva kitaplarının bilmeden ve delilini açıklamadan naklettikleri fetvalar delil olamaz. Zira dini meselelerde inançlar kesin delillere dayanmalıdır. Kible ehline kafir dememek kelam âlimlerinin, kible ehline kafir demek ise müçtehitlerin görüşüdür. Dolayısıyla iki zıddın birleşmesi gerekmez.¹⁰¹ Oysaki tekfir, fetva kitaplarındaki boyutlarda olmamakla birlikte kelam kaynaklarında da mevcuttur. Kelamcılarının da tekfirda buldukları tespit edildiğinden, söz konusu tezadın “metodoloji farklılığından kaynaklandığı” şeklindeki açıklama da geçerliliğini yitirmektedir.

Tekfir’e neden olan en önemli etken, cehalete bağlı taassup, taklit ve mezhepler arası tartışmalarda mezhebini savunma gayretiyle benimsenen “cedel” yöntemidir. Cedel, bir fikri aşırı ölçüde ve kavga yaparcasına savunmak, sözü

98 el-Gazzâli, *Faysalü’t-tefrika*, s. 49.

99 Ali el-Kâri, *a.g.e.*, s. 427.

100 el-Mâturîdî, *a.g.e.*, s. 429.

101 Ali el-Kâri, *a.g.e.*, s. 428-430.

peşi peşine yetiştirmek, ipi veya muhatabı evirip çevirmek anlamına gelir.¹⁰² Cedeli bir ilim olarak kabul etmeyen Hasan Hanefi'ye göre Kelam ilmi cedele dayanmaktadır. Cedelden amaç hakikate ulaşmak olmayıp rakibe galip gelerek onu susturmaktır. Cedel, fert ve toplumu psikolojik etki altında bırakarak onlara düşüncesini kabul ettirmeyi amaçlayan bir yöntem izler.¹⁰³ Bu psikolojik etkiyi oluşturmak için de muhalifleri ehl-i bid'at ve ehl-i heva olarak tavsif etmek, hatta tekfir ithamlarında bulunmak en muteber yol olarak kullanılmıştır.

Rivayette, 73 fırkaya ayrılacağına işaret edilen İslam ümmetinden her fırka kendisinin kurtuluşa eren fırka olduğunu iddia ederek diğerlerini tekfire yönelmiştir. Bu nedenle fırkaların tekfiri meselesinin kökeninde “fırka-ı Naciye” hadisinin etkin rolünden bahsetmek mümkündür. “Kurtuluşa eren fırka” ön kabulüyle “hakikatin kendi fırkasının uhdesinde olduğuna” taassup derecesinde inananların ötekini tekfir etmesi kaçınılmazdır. el-Gazzâlî'ye göre böyle birisi için küfür demek; Eş'âri, Mu'tezile veya Hanbeli gibi muayyen bir mezhebe muhalefet etmek demektir.¹⁰⁴

Kelam tarihinde “tekfirin gerçekleştiği alanları” incelediğimizde tekfir ithamlarının fırkaların muhalife galip gelme arzusu, cehalet, taklit ve taassuptan kaynaklandığını, bu ithamların tevhid, nübüvvet ve mead gibi temel esasların inkârına, yani Hz. Peygamber'i Allah'tan getirdiği şeyler hususunda tekzibe dayanmadığını gördük. Bu durumda tekfir, “itikad perdesi” altında muhaliflere karşı kullanılan siyasi, sosyal ve psikolojik bir silahtır.¹⁰⁵

Tekfir ithamlarının genellikle muhalif görüş ve yorumların doğurduğu muhtemel neticeler üzerinden yapıldığı görülmektedir. Ancak kaynaklarımızda bu sorunun, “Lâzım-ı mezhep, mezhep değildir, (Lüzûm-i küfür değil de, iltizâm-ı küfür, küfrü gerektirir)” prensibiyle çözülmeye çalışıldığı görülmektedir.¹⁰⁶ Buna göre bir kimsenin İslam dairesinden dışarı çıkması için küfrü bilerek ve gönülden benimsemiş olması gerekir. Kişi, küfrü gönülden ve bilekerek benimsemediği müddetçe, “onun bir yorum veya davranışı, bir başkasına göre dinden çıkmasını gerektiriyor” diye o kâfir sayılamaz. Yani kişinin sahip

102 İbn Manzûr, *a.g.e.*, II/211-212; el-Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifât*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1985, s.78.

103 Hanefi, Hasan, *Minel-akide ile's-sevra*, Mektebetü Medbûlî, Kahire, 1988, I/104-105; Kelami tartışmalarda cedelin bir yöntem olarak kullanılışı için bak: Erkol, “a.g.m.”, s.68-71.

104 el-Gazzâlî, *Faysalû't-tefrika*, s.19.

105 Hanefi, *a.g.e.*, VI/406,411.

106 Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh, *İkfârul-mülhidîn fi zarûriyyâti'd-dîn*, Pakistan, 2004, s.73.

olduğu düşüncesi iltizamen küfre delâlet ediyorsa, böyle bir şahıs düşüncesinin gereğini (sonucunu) amaçlamadan bu sözü söylemişse bu kişinin tekfiri uygun değildir.¹⁰⁷

Sonuç

İslam düşünce tarihi siyasi, sosyal ve itikâdî alanlarda yoğun ihtilaflara ve bu ihtilaf kaynaklı mücadelelere sahne olmuştur. Sükunet anlarında akl-ı selimle tespit edilen ilkelerin ihtilafların alevlendiği anlarda ve tartışmalı konularda göz ardı edilmesi beşeri bir zaafiyettir. Hz. Peygamber'i, Allah'tan getirdiği şeyler hususunda tasdik etmek iman, tekzip etmek ise küfürdür. İman ve küfür içten bağlanılan birer inançtır ve inançlara sonsuza kadar sadakat gösterilir. O halde küfrü gerektirecek hususlarla gerektirmeyecek hususları tam olarak tespit için tek ölçü tekziptir. Tekzip olmaksızın tekfir söz konusu olmaz. Bununla birlikte imanın ikrarı ihtiva etmesi ve zorunlu sonuçlar olarak amel doğurması nasıl kaçınılmaz ise tekzibinde ikrarla birlikte tavır, düşünce ve davranış boyutlarının varlığı da kaçınılmazdır. Söylenilen sözün söylendiği anda, söylendiği ortam ve şartlarda ki durumu önemli olduğu kadar, sözün vardığı netice de inkar edilemez bir öneme haizdir.

Kaynakça

Akbulut, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri*, Birleşik Yay. İstanbul, 1992.

Ali el-Kâri, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultan Muhammed, *Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fikhi'l-ekber*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1998.

Âmidî, Ali b. Muhammed b. Sâlim, *Ebkâru'l-efkâr fi usulu'd-din*, Beyrut, 2003.

el-Bağdâdî, Ebu Mansur Abdülkâhir b. Tahir, *el-Fark beyne'l-firak*, Beyrut, 2004.

....., *Usûli'd-dîn*, Matbaatu't-Devlet, İstanbul, 1928.

el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarabâd, 1344.

el-Buhâri, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *es-Sabîh*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992.

el-Cürçânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *et-Târifât*, Mektebetü Lübnan. Beyrut, 1985.

Ebu Dâvud, Süleyman b. Eş'âs es-Sicistânî, *es-Sünen*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992.

Ebu Hanife, Nu'man b. Sabit, *el-Âlim ve'l-müte'allim*, (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, çev. Mustafa Öz, ss. 11-42), MÜİFV. Yay., İstanbul, 1992.

....., *el-Fikhu'l-ebsat*, (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, çev. Mustafa Öz, ss. 43-67), MÜİFV. Yay., İstanbul, 1992.

107 Keşmîrî, *a.g.e.*, s. 78-79.

....., *el-Fıkhu'l-ekber, (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, çev. Mustafa Öz, ss. 69-77)*, MÜİFV. Yay., İstanbul, 1992.

....., *el-Vasiyyet, (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, çev. Mustafa Öz, ss. 86-92)*, MÜİFV. Yay., İstanbul, 1992.

Erkol, Ahmet, "Kelami Bilgi Yöntemi Olarak Cedel ve Cedeli Kullanmada Eş'ari Örneği", DÜİFD. cilt.IV, sayı:II, s.67-94.

Esen, Muammer; *Kelâmullah Tartışmaları ve el-Hayde*, Araştırma Yay. Ankara, 2005.

....., "Tekfir Söyleminin Dinî ve İdeolojik Boyutları", AÜİFD. cilt 52, sayı 2, s.97 -110.

el-Eş'ari, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *el-İbâne an usûli'd-diyâne*, Müessesetü'l-'Ulyâ, Kahire, 2007.

....., *Makâlâtul-islâmiyyîn ve ihtilâfu'l-musallîn*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995.

el-Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *Faysalu't-tefrika beyne'l-islam ve'z-zenâdika*, Dımeşk, 1993.

....., *el-İktisâd fi'l-irikâd*, AÜİF. Yay., Ankara, 1962.

Hanefî, Hasan, *Mine'l-akide ile's-sevra*, Mektebetü Medbûlî, Kahire, 1988.

İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992

İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nihal*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1996.

İbn Mâce, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *es-Sünen*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâleddîn Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-arab*, Beyrut, 1997.

el-Îcî, Adûdiddin Abdurrahman b. Ahmed, *el-Mevâkıf fi ilmi'l-kelâm*, Beyrut, tsz.

İzutsu, Toshihiko, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, (çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yay. İstanbul, 2012.

Kâdı Abdulcebbar, Ebu'l-Hasan Abdulcebbar b. Ahmed, *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhid ve'l-adl*, Mısır, ty.

....., *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, (neşr. Abdülkerim Osman), Mektebetu Vehbe, Kahire, 2006.

Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh, *İkfâru'l-mülhidîn fi zarûriyyâti'd-dîn*, Pakistan, 2004.

Kılavuz, Ahmet Saim, *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*, Marifet Yay. İstanbul, 1977.

Kırbaçoğlu, Hayri, "Ehlu's-Sunne Kavramı Üzerine Yeni Bazı Mülâhazalar", İslami Araştırmalar, cilt 1, sayı 1, s.71-79.

el-Lâlekâi, Hasan b. Mansûr, *Şerhu i'tikâdi ehli's-sünne ve'l-cemâat*, Riyad, 1995.

el-Lâmişî, Ebu'l-Senâ Mahmud b. Zeyd, *Kitâbu't-tevhid li-kavâidi't-tevhid*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1995.

- Macit, Nadim, *Ehl-i Sünnet Ekolünün Doğuşu*, İhtar Yay. Erzurum, 1995.
- el-Mâturîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Kitâbu't-tevhid*, Dâru's-Sâdır, Beyrut, 2010.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *es-Sahih*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992.
- en-Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn, *Kitâbu't-tevhid li kavâidi't-tevhid*, Daru't-Tabaati'l-Muhammediyye, Kahire, 1986.
-, *Tabsıratu'l-edille fi usûli'd-dîn*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara, 2004.
- Okumuş, Namık Kemal, *Kelam'da Ecel Problemi*, Araştırma Yay. Ankara, 2012.
- Okuyan, Mehmet; *Kur'an-ı Kerim'e Göre Kabir Azabı Var mı?*, Etüt Yay. Samsun, 2007.
- Öge, Sinan, *Allah'tan Âlem'e İlâhî Fiiller*, Araştırma Yay. Ankara, 2009.
- Öz, Mustafa, "Ca'd b. Dirhem", DİA, VI/542-543.
- Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Anlayışı*, Rağbet Yay. İstanbul, 2010.
- , *Tarihsel Bir Adlandırmanın Tahli, Ehl-i sünnet-Ehl-i bid'at*, Ankara Okulu Yay. Ankara, 2010.
- Pezdevî, Ebu'l-Yusr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn, *Usûli'd-dîn*, (thk. Hans Peter Linss), Mektebetu'l-Ezheriyye, Kahire, 2003.
- es-Sâbûnî, Nureddin Ahmed b. Mahmûd, *el-Bidâye fi usûli'd-dîn*, (çev. Bekir Topaloğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara, 1998.
- eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-nihal*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1993.
- et-Taftazânî, Sâduddîn Mesud b. Ömer, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi, Şerhu'l-Akâid*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul, 1991.
- et-Tirmîzî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *es-Sünen*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi-Giriş*, Damla Yay. İstanbul, 1996.
- Topaloğlu, Bekir, Yavuz, Y. Şevki, Çelebi, İ., *İslam'da İnanç Esasları*, Çamlıca Yay. İstanbul, 2011.
- Tunçbilek, Hasan Hüseyin, "Allah'ın Sıfatlarının Mahiyeti Problemi", HRÜİFD. c.VII, s.1, ss. 63-87.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Ebu Hanife", DİA, X/138-143.
-, "Halku'l-Kur'an", DİA, XV/371-375.
- Yazıcıoğlu, Mustafa Sait, *Kelam Ders Notları*, Ankara, 1996.
- Yücedoğru, Tevfik, "Ehl-i Sünnet Kelamcılarında Tekvin Tartışması", UÜİFD. cilt 2, sayı 2, ss. 253-261.